

BOORN en BOERSCHOP

Periodiek van de Heemkundevereniging Bussemakerhuis

Borne - Bornerbroek - Hertme - Zenderen

BOORN en BOERSCHOP

Uitgave van de

Heemkundevereniging Bussemakerhuis.

Jaargang 8, No. 1, Maart 1998.

Verschijnt 2 maal per jaar.

I N H O U D

Boris was even thuis	Redactie	2
Piscina, fundatiegeheim Oude Kerk	J. Hoogenboom	3
Van horen zeggen	Redactie	5
Gedenkwaardige plaats in hartje Borne	M.G.E. van Harten-Fransen	6
Monument 7	Redactie	13
Elektrisch licht in de R.K. Kerk	F.J. van Capelleveen	14
'n Oold Boorns vertelsel	G. ten Voorde†	15
Dr J. Schoemaker, heelmester te Borne 2	Dr A. Fuldauer	16
Pinksterbruidjes (gedicht)	Lejo van Kuijeren	22
Zo was't, zo is't	Redactie	23
De R.K.parochie in Borne 1	J.J. Grootenboer	24
Onze oude Stefanuskerk nader bekeken 4	A.A. ten Kate	29
Boorn's bie'j naam'n-leadje (gedicht)	Jan Kleinman	31
Ooit gesloopt 6	J.B.F. Leuversink	32

Herkomst illustraties:

Adriaans, Eerw. Zr. Maria: 22
Archief F.J. van Capelleveen, Borne: 1;2;10;13;14;15;18;20;23 (onder)
Archief Mw. M.G.E. van Harten-Fransen, Borne:7;11;12
Archief W. Meijer, Kloosterhaar: 23 (boven)
Atlas van Kuiper, ± 1860, (kaart met toevoegingen), 26
Grootenboer, J.J., Borne: 30
Honderd Jaar Stephanus Parochie Borne, 1988: 27;28
Hoogenboom, J., Borne: 3
Houtsnode, onbekende herkomst: 31
Leuversink, J.B.F., redactietekenaar, Borne: 32
Luiken, J., Afb. der Menschelyke Bezigheden, Amsterdam, 1694: 16
Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel IV, Twente: 4
Platen-Atlas Algemene Geschiedenis, Leiden, 1906: 24

BORIS WAS EVEN THUIS!

In mei 1996 werden in de Bornse beek resten van een mammoet gevonden. Liefkozend werd hij al snel "Boris van Borne" genoemd. Zoals toen beloofd, hebben de bewoners van Borne als eersten de gelegenheid gekregen het gevondene te bezichtigen. Van 9 tot 17 augustus j.l. waren, hoewel niet alle, toch wel een groot aantal van de in 1996 opgegraven botten en botjes tentoongesteld in de Synagoge aan de Ennékerdijk. Dat het zo lang heeft moeten duren alvorens Boris weer even thuis mocht komen, had als reden, dat de resten eerst goed gereinigd en geconserveerd moesten worden door medewerkers van het Natuurmuseum in Enschede. Op deze wijze zullen we nog lang van de vondstresultaten kunnen genieten.

Redactie.

vanaf 4 oktober in het Natuurmuseum Enschede

Een ouwe mammoet uit de sloot

de mammoet van Borne en zijn tijdgenoten

Vanaf begin oktober steelt Boris de show in een tentoonstelling die tot en met 1 februari '98 te zien zal zijn in Natuurmuseum Enschede.

In deze tentoonstelling komt u alles te weten over de opgraving, de wijze van conserveren en de resultaten van het onderzoek dat aan de mammoetbotten is verricht. Hoe het komt dat mammoeten en olifanten zulke reuzen zijn geworden wordt uitgelegd in het thema "evolutie" en in het onderwerp "tijdgenoten van de mammoet" komt u oog in oog te staan met de dieren die tegelijk met hem over de ijstijd-toendra zwierven.

In mei en juni '98 zal een deel van de tentoonstelling naar Borne komen en geplaatst worden in het Bussemakerhuis. Vanzelfsprekend zal ook Boris dan weer van de partij zijn!

EEN PISCINA, FUNDATIEGEHEIM VAN DE OUDE KERK

Reeds in 1985 werd ik bij het naar binnen gaan van de Oude Kerk, door de ingang tegenover de Potkamp, getroffen door een soort inscriptie onder aan de kerkmuur. Het zou mogelijk iets te maken kunnen hebben met een steenhouwersmerk dacht ik later. In 1986 ben ik er weer iets verder mee gegaan en heb ik er een foto van gemaakt. Met het tonen van deze foto heb ik aan deze en genen gevraagd wat men er van dacht en ook diverse instanties heb ik benaderd. Alles zeer informeel, maar een bevredigend antwoord heb ik nooit gehad.

De uitwatersteen met inscriptie.

De letters in de steen zijn verticaal aangebracht (AWW met daarnaast 18:2, zie foto) en doen denken aan de naam van een steenhouwer en/of metselaar en aan een verwijzing naar een bijbeltekst. Bij nadere beschouwing van de omtrek bij de steen met inscriptie viel mij nog meer op. In de directe nabijheid is een andere steen ingemetseld (zie foto) met in het midden een opening of uitmondung.

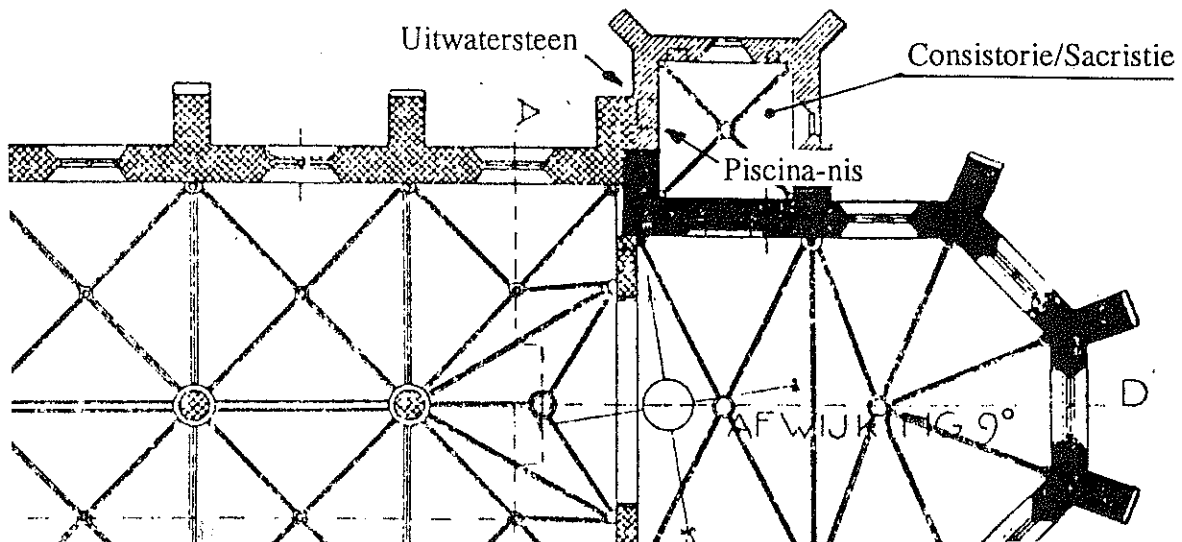
Tijdens de zoektocht naar de betekenis van de inscriptie dacht ik

steeds dat de uitmondung iets te maken kon hebben met de handelingen op het altaar in de toen nog Rooms Katholieke Kerk, zonder erop te letten op welke plaats zich deze uitmondung bevond. De steen is gesitueerd aan de westelijke wand van een steunbeer van de sacristie (thans consistorie, ook wel gerfkamer genoemd) en wel in de onderste plint vlak boven de aarde. Volgens mij was deze steen met uitmondung, zomaar ergens ingemetseld, zonder bijbedoeling.

Doordat ik weinig of geen informatie had verkregen was de foto al lang weer opgeborgen. Totdat, bij een bezoek aan de Potkamp van de heer Grootenboer voor andere zaken, de foto van de steen ter tafel kwam. Grootenboer maakte mij meteen duidelijk dat het hier om een PISCINA ging. Daar moest natuurlijk wel

een verklaring bijkomen. Dat bleek niet zo moeilijk, want met wat documentatie over deze materie werd door hem meer duidelijkheid verschaft over de Piscina.

In de literatuur (Lit. 1) wordt beschreven dat een Piscina een reinigingsbekken is voor liturgische doeleinden en het wordt in verband gebracht met de Heilige Communie in de R.K. Kerk. De Piscina werd gewoonlijk ondergebracht in een diepe muurnis. Er werden meestal twee bekken gebruikt (in onze kerk slechts een en met de afvoer naar buiten).

Detail van de plattegrond van de Oude Kerk, waarop de plaats is aangegeven waar zich de uitwatersteen bevindt.

De Piscina wordt ook wel Lavabo (=handwassing) genoemd en vond in onze kerk haar plaats in de nis in de noordwesthoek van de consistoriekamer (=sacristie). Het werd gebruikt voor de afvoer van het water van de handwassing en het reinigen der vaten, waarin zich eventueel achtergebleven deeltjes van de hostie konden bevinden en die dan op het kerkhof en dus op gewijde grond terecht kwamen. De afvoer van de Piscina loopt gewoonlijk door de muur naar buiten. Meestal vindt men naast de nis met de Piscina ook nog nissen voor de plaatsing van de vaten die tijdens de communie gebruikt werden (Lit. 2). Dit laatste is in onze kerk niet het geval.

Als men op de plattegrond van de Oude Kerk de plaats waar de stenen uitmondung zich bevindt projecteert op de binnenkant van de muur van de sacristie/consistorie, dan valt op dat zich juist op die plaats een nis bevindt met gotische vorm. Door de lage plaatsing van de steen met uitmondung aan de buitenzijde die daar op aansluit, lijkt hier vermoedelijk toch wel sprake van een Piscina. De belettering van de steen blijft vooralsnog een geheim van de fundatie.

J. Hoogenboom.

Literatuur:

1. Dr E.J. Haslinghuis.
Bouwkundige termen.
Uitg. Bohm Scheltema en Holkema, Utrecht 1986.
2. R. Steensma.
Vroomheid in hout en steen.
Uitg. Bosch en Keunig, Baarn 1966.

Naschrift.

Juist toen dit artikel was afgerond bereikte ons een brief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg als antwoord op een schrijven van de heer Grootenboer van Juli 1997 en van mijzelf van 1993, met als mededeling dat er geen pasklaar antwoord voor handen is.

Ik had mij wel voorgesteld dat het deel "18:2" van de inscriptie, mogelijk betrekking zou hebben op psalm 18 vers 2. Dit werd door de Rijksdienst als goede mogelijkheid gezien. Deze tekst is als volgt: "Ik heb u lief, o Jaweh, mijn kracht" (oude vertaling) en volgens de Goed Nieuws Bijbel: "Heer, U heb ik lief, door U sta ik sterk", wat volgens mij meer toepasselijk is. Van de steen met uitmonding in samenhang met de aparte gotische vorm van de nis in de sacristie/consistorie, kan men met bijna zekerheid zeggen dat we hier te maken hebben met een Piscina. De vraag voor wat betreft de letters AWW blijft echter open.

J.H.

VAN HOREN ZEGGEN...**De ongelukstrein vervoerde boter**

De goederentrein die in oktober 1920 betrokken was bij het ongeluk in Borne, vervoerde klompen boter. Door de botsing was veel van de lading door elkaar gegooid en de emballage was grotendeels stuk gegaan. Veel spoorwegmensen hebben toen hun kiel uitgetrokken en daarin grote brokken boter mee naar huis genomen. Enkelen zijn zelfs vaker dan eens op en neer naar huis geweest!

Men voelde dit meenemen van boter niet als diefstal omdat de vrijgekomen boter toch vernietigd zou worden, zo veronderstelde men. Bij veel Bornse families was er voordien nog nooit zoveel boter tegelijk in huis aanwezig geweest...

Redactie.

Gen mens zo wies of he kan het mis hebben.

EEN GEDENKWAARDIGE PLAATS IN HARTJE BORNE

Het was de gewoonte van de bewoners van ons dorp om hun doden in of rond de kerk te begraven. Dit, totdat in het begin van de 19^e eeuw van hoger hand een bevel werd uitgevaardigd dat zulks verbood. Voor de toenmalige pastoor van de R.K.kerk, Joh. Brammer, was dit reden om uit te zien naar een geschikt stuk grond dat als kerkhof dienst kon doen.

Ten zuiden van de Waterstaatskerk, gebouwd op erfgrond "De Noordkamp" van de familie Eenhuis, lag een gelijknamig stuk grond (achter de Koppelsbrink nabij de Klopjeswoningen) van de familie G. Wensink-Weusthof. De pastoor kon hiervan 6 spint grond (ongeveer 6 x 220 = 1320 m²) kopen voor de som van fl. 165,00. Dit stuk grond werd geschikt gemaakt om als kerkhof te gebruiken. Voor de katholieken leverde dat vele bezwaren op, dit vanwege de door de Overheid opgelegde regels. Vier punten waar men zich aan moest houden waren:

1. Het kerkhof mocht niet opvallen. (Dat werd mogelijk gemaakt door het terrein rondom te bepoten met 1500 beuken).
2. Openlijke godsdienstplechtigheden mochten daar niet plaatsvinden.
3. Bij godsdienstige ereplaatsen (zichtbare kerkelijke materiële tekens) mochten niet meer dan 20 personen aanwezig zijn.
4. Volgens de landswetten was het verboden een crucifix te plaatsen. (Er was een bevel om hierop streng te letten).

Tot begin 20^e eeuw heeft men hier zijn doden begraven. Daarna, in 1907, werd een nieuw kerkhof in gebruik genomen op de Oude Esch, nabij de Loobraak. Terwijl rond 1912 Euphemia Tusveld nog op het oude kerkhof is begraven. Op den duur lag het oude kerkhof er verlaten bij en begon het onkruid welig te tieren. Dat resulteerde tot 1950 in één grote puin hoop. De Bornse jeugd hielp daarbij een handje, aangezet door het tot vandalisme en vernielzucht uitnodigende karakter van de oude doden-akker.

De toestand van deze plaats werd onhoudbaar. De Twentsche Courant van 26 april 1954 berichtte hierover: *Het is vooral de jeugd geweest, die de laatste rustplaats van haar voorvaderen met roekeloze voortvarendheid tot een puin hoop heeft gemaakt. Zij gingen spelenderwijs en toch zeer letterlijk over lijken. De "kerkhofspelen" hadden hun eigen regels. Bij "opvangertje" mocht je bijvoorbeeld niet afgetikt worden als je je aan een kruis met de benen van de grond hees. Soms hingen de kinderen als trossen aan de wankele kruisen. Het waren niet alleen de kinderen, ook ouderen hielpen een handje. Wat de voddenman niet wilde meenemen kwam op het kerkhof terecht. Naast de ergernis over deze toestand was het door storm omgewaaide kruisbeeld aanleiding voor de katholieke buurtbewoners om overleg te plegen. Eendrachtig besloten de katholieken dat aan*

deze onhoudbare toestand iets gedaan moest worden. (Wijlen Herman Liedenbaum ontdeed met veel geduld het kruisbeeld van de verflagen en het opgeknapte kruisbeeld heeft een plaats gekregen in de St. Stephanuskerk). Ook werd overeengekomen op het kerkhof een Mariakapel op te richten, deze plaats waardig. De commissie ging voortvarend aan de slag. Vele vrijwilligers zetten zich belangeloos in. Onkruid en bosschages werden verwijderd. Grafmonumenten die vervallen waren werden opgeruimd (stenen daarvan hebben volgens overlevering dienst gedaan als fundering onder woningen). Dagenlang hebben karren af en aan gereden om het vuilnis af te voeren. Zo kwam voorgoed een einde aan de ergernis over wat hier was ontstaan.

Zo moet de kapel worden.

De kapelcommissie bestond uit de heren G.J. Dijkhuis, H. Liedenbaum, F.J.L. Rientjes, J.H. Schabbink en G.J. ten Voorde. Na overleg en plannen maken hadden zij middels een circulaire aan de Bornse katholieken een mooi bedrag bijeengebracht. Dit bedrag was fl. 3770,00 aangevuld met de mooie som van fl. 400,00 door een oud Bornenaar uit Amsterdam. De geestelijk adviseur was kapelaan F. Hamersveld. Men wilde graag een Mariakapel van behoorlijke omvang, waar tevens liturgische plechtigheden konden plaatsvinden.

Voor de kapel moest een ontwerp worden gemaakt. Wie zou dat beter kunnen dan onze plaatsgenoot Herman Liedenbaum? Wie kende deze man niet! De amateur kunsthistoricus. Aan hem werd deze opdracht toevertrouwd. Hij was schilder van beroep. In zijn jonge jaren had

hij in Duitsland les gehad in de schone kunst. Met hart en ziel kon hij zich wijden aan houtsnijwerk en beeldhouwen. Hij had zelfs verstand van klokken repareren! Zoals dat meestal in die tijd gebeurde, vond zijn vader dat hij de kost maar moest verdienen met de schilderskwast.

Volgens Herman zou de kapel gebouwd moeten worden in Romaanse stijl en wel 8,5 meter hoog, 5,6 meter breed en 4 meter diep en overhuifd door een luisterrijke koepel, gesierd door een torentje. Samen met Harry van Harten werd eerst een maquette gemaakt "een kranig stukje architectuur". Nu moest de tekening ter goedkeuring voorgelegd worden aan de Schoonheidscommissie.

Ondertussen was men druk bezig met de voorbereidingen. De bouwkosten waren beraamd op fl. 20.000,00. Het bedrag dat binnengekomen was naar aanleiding van de circulaire was bij lange na niet groot genoeg om dit bedrag te halen. Van alle kanten uit de katholieke samenleving van Borne boden vrijwilligers gratis hulp aan. Daaronder waren ambachtslieden (o.a. 5 grondwerkers, 5 timmerlieden, 6 metselaars, een schilder en een elektricien), tuinlieden en smeden bleven niet achter. In hun enthousiasme dachten ze meteen te kunnen beginnen. Maar het wachten was op het oordeel van de Schoonheidscommissie.

Helaas... De commissie vond het bouwwerk niet passend in deze tijd! Verschillende instanties werd om advies gevraagd. Zelfs legde men het plan voor aan de directeur van het Aartsbis-schoppelijk Museum, dr Bouvy. Hij kon zich wel met het plan verenigen. Op het laatst ging ook het gemeentebestuur zich er mee bemoeien. Zij schakelde prof. ir Grampré Molière in, een stedenbouwkundige. Hij kwam persoonlijk naar Borne om de zaak te bespreken. Vervolgens deed de kapelcommissie een beroep op de Haagse architect, Nicolaas Molenaar. Dat bleek een grote teleurstelling, want van het oorspronkelijk plan bleef niets over. Men stak de koppen maar weer eens bij elkaar.

Eenstemmig besloot men om in overleg te treden met de beide wethouders van Borne. De wethouders kwamen met het voorstel om zich in verbinding te stellen met de bekende architect Joh. Sluymer. Zijn familie was bekend door verschillende ontwerpen van bouwwerken waaronder, in 1932-1933, de kerk St. Jacobus de Meerdere te Enschede. Vol spanning werd uitgekeken naar het resultaat en besluit van architect Sluymer. Dat betekende het einde van een lange strijd.

Ondertussen echter, was de geestdrift van de vrijwilligers danig afgezwakt. Men had immers gedacht zó te kunnen beginnen met het grondwerk voor de bouw van de kapel. Uiteindelijk kreeg men toestemming van de Schoonheidscommissie voor het bouwen van de kapel, maar dan zonder torentje...

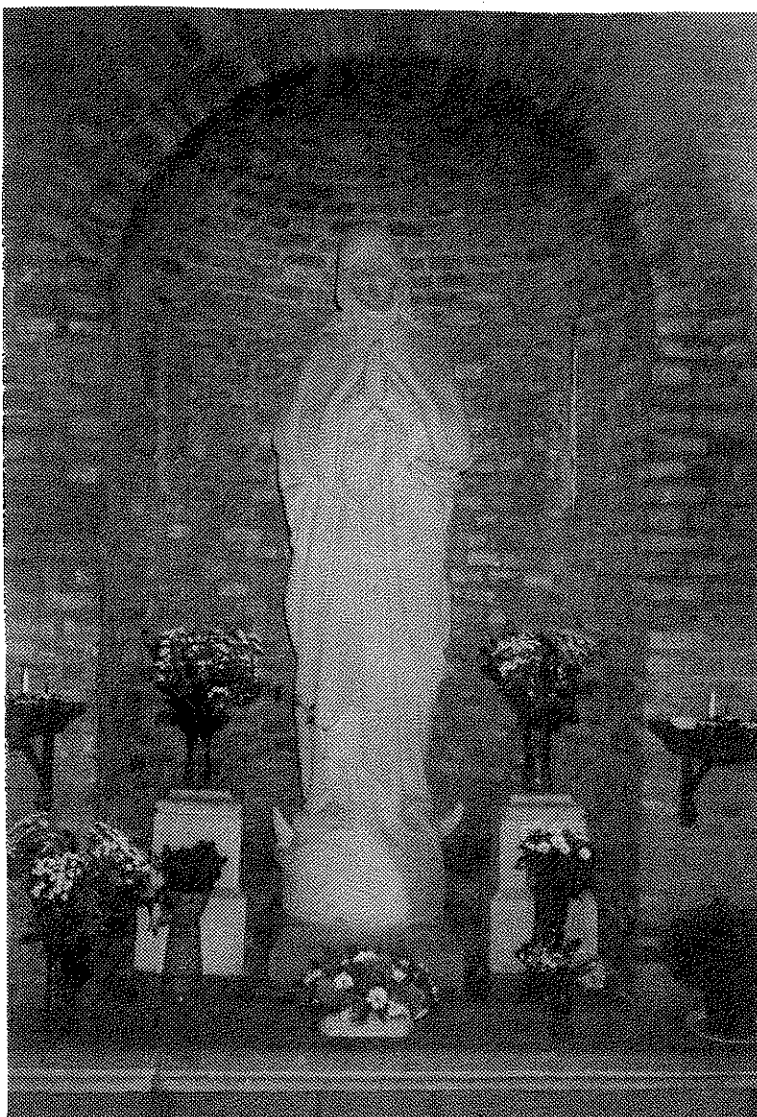
Enorm veel materiaal was nodig voor de bouw. Dat was voor Herman Liedenaum geen probleem. Met veel speurwerk verkreeg hij vele materialen waaronder: ongeveer 40.000 Rijssense steentjes, 5.000 oude stenen voor de binnenbouw (afkomstig uit Vreden, Duitsland) en 1500 stenen uit het gewelf van een villa uit Enschede. Voor de buitenmuren 10.000 warmkleurige kloostermoppen (afkomstig uit de fundamenteën van het klooster van Sibculo). Verder nog stenen van de voormalige havezate Saterslo. En niet te vergeten een partij stenen van Rientjes, Scholten, Vos en anderen. Daarnaast nog 7 m³ Bentheimer steen die

gedeeltelijk in Gildehaus bewerkt was. Zo droeg ieder zijn of haar steentje bij! Het houtwerk is afkomstig uit een Saksische boerderij daterend uit ongeveer 1600. De zuilen komen van een Westfaals kerkje. Geen inspanning was teveel, uiteindelijk maakte de R.K. Aannemersbond een en ander compleet door het gratis leveren van cement, kalk en zand. Ook een aannemer die niet bij de bond was aangesloten zorgde voor een aantal zakken cement. Nu men de benodigde materialen had vergaard, kon men met de bouw beginnen. Na het voorbereidend grondwerk begonnen metselaars en opperlieden in hun vrije tijd met de fundering, alles Pro Deo.

Een Mariabeeld ontbrak nog. Daarvoor was wel een bedrag gereserveerd. Tijdens een van zijn speurtochten had Herman Liedenbaum, samen met Gerard ten Voorde die ook historicus was, bij een kerk in Vreden brokken van een voormalig Mariabeeld ontdekt. Hoofd en voeten ontbraken. Dit was geen bezwaar voor het beeld dat Herman zich had voorgesteld, n.l. naar een voorbeeld van de Madonna van Murillo (zonder sluier). De Madonna uit Palazzo Pitti behoort tot de meest geliefde afbeeldingen van Bartolomé Estaban Murillo. Over hem is bekend dat zijn werken effect uitstralen, een intensieve blik van de Madonna met kind. Beschouwend, eerlijk en een onafgewende blik. Een vertaling uit de "Encyclopedie Lexikon der Kunst" handelend over Murillo, luidt als volgt: *Bartolomé Estaban van Murillo is gedoopt 1 jan. 1618 in Sevilla en 3 april 1682 aldaar overleden. Hij behoort, naast Velázquez en Francesco de Goya, tot de beroemdste schilders van Spanje. Van zijn religieuze motieven zijn vooral de vele Madonna-afbeeldingen bekend. Zijn grootste opdracht was in de periode 1645-1646, een cyclus van elf legendenbeelden voor de Kruisgang van het vroegere klooster St. Francisco te Sevilla. Bij het schilderij "Maria en kind" wordt het schijnbaar vertrouwde, door de geraffineerde manier van afbeelden, tot iets bijzonders verheven. Murillo legt met zijn Madonna-afbeeldingen (met de afbeelding van de Onbevleete Ontvangenis) een stempel op de deugdelijke godvruchtige beeldtypes van zijn tijdgenoten, met hun mystiek, volksvroomheid en Mariaverering.*

Het kapotte Mariabeeld was 100 jaar oud, voorheen een geschenk van de burgers van Vreden aan hun toenmalige Deken, die zijn zilveren priesterjubileum vierde. Het beeld was tijdens de oorlog door een bombardement zwaar beschadigd en daarna in brokken naast de kerk gedeponerd. Van de tegenwoordige deken kregen Herman en Gerard toestemming om de brokken (in zijn ogen waardeloos materiaal) weg te halen. Herman Liedenbaum heeft met veel geduld de brokken weer aan elkaar gezet o.a. met behulp van koperen pennen. Bewonderenswaardig heeft hij de delen weer fraai aan elkaar bevestigd door gebruik te maken van Gotlandsteen. Hij maakte een nieuw hoofd en wist dit onzichtbaar aan de krullen aan te sluiten. De Twentsche Courant schreef hierover: "... een zeer devoot doch geen zoetelijk kopje voor de Madonna weten te creëren".

Ondertussen kreeg de bouw zijn vorm, geheel volgens het ontwerp van Herman Liedenbaum. Bekwame metselaars toonden hier hun echte vakmanschap. Verschillende namen van vaklieden worden genoemd, allereerst Bernard Oude Egberink met Bernard Spoolder, verder de heren H. Venhuis, G.J. Leuveld en G. Kole jr. en vele andere vrijwilligers. Weer andere vrijwilligers maakten zich verdienstelijk door het terrein begaanbaar te maken. Paden werden aangelegd en er werd voor beplanting gezorgd zover de financiën dat toelieten. De kapelcommissie wist met het financieringsprobleem wel raad. Zij lieten een oproep plaatsen in het kerkblad "De Kerkklok" voor een bijdrage voor een boompje of struikje. Het resultaat was verbluffend. Veel

Het door Herman Liedenbaum gerestaureerde Mariabeeld.

plantmateriaal werd gratis verstrekt door de heren R. Eekman, C. Balk en H. Gortemaker. Het is ontroerend te weten hoe door vele kleintjes iets groots tot stand werd gebracht voor de beplanting rond de Mariakapel:

fl. 0,80 een berkeboompje; fl. 0,70 voor graszaad; fl. 2,00 Maria ter ere, 2 x fl. 1,00; fl. 4,00 een rhododendron ter herinnering aan mijn vader en moeder die er begraven zijn; fl. 1,00 van een moeder; fl. 0,50 voor een heestertje; fl. 0,50 een bloempje; fl. 0,50 heestertje; fl. 2,00 uit dankbaarheid; fl. 10,00 uit dankbaarheid voor de genezing van een ziek kind en ter ere van Maria; fl. 1,00 N.N.; fl. 9,00 mevrouw B.; fl. 10,00 eerste bijdrage; fl. 5,00 de tweede bijdrage; fl. 2,00 op de dodenakker waar mijn moeder is begraven; fl. 1,50 voor een rozenperkje; fl. 0,65 uit mijn spaarpot; fl. 1,50 een berkeboompje; fl. 5,00 een rhododendron; fl. 0,90 een paar geraniums; fl. 0,75 Maria ter ere.

De kapel stond nog in de steigers. Men had 8 september, Onze Lieve Vrouwe Geboorte, gekozen als datum waarop de kapel klaar zou moeten zijn. Onverwachts kwamen van milde gevers nog

bedragen binnen van 2 x fl. 25,00 en van fl. 10,00. Het plan was om met dit geld een voorlopige dakbedekking te kopen die later door een leien bedekking vervangen zou worden.

De kapel is gereed...

De bouw van de kapel naderde zijn einde. Verschillende verenigingen werden uitgenodigd om aan de inwijdingsplechtigheden deel te nemen. Op passende wijze zou de inzegening van de Mariakapel plaatsvinden op zondag 8 sept. 1957. Op het laatst waagde men het toch om een torentje op de kapel te plaatsen met daarop het haantje van de oude kerk van Hertme. De kapel was klaar!

Op 8 september 1997 was het 40 jaar

geleden dat de Mariakapel plechtig werd ingezegend door pastoor J.H.A. Frank. Tot op de dag van heden wordt door de buurtbewoners het park en de kapel op orde gehouden en verzorgd en het Mariabeeld wordt versierd met bloemen. Naar behoefte kan er een kaars worden opgestoken. Alle lof voor hun nooit aflatende ijver, deze plaats waardig. De kapel met haar park is een plaats van rust en bezinning. De Twentsche Courant schreef hierover: "Moge de kapel tot in lengte van jaren zeer vele Mariavereerders trekken".

Wat niet vergeten mag worden is, dat de kapel uiteindelijk werd gebouwd tot meerdere eer en glorie van God en tot bevordering van de devotie tot de Heilige Maagd Maria.

M.G.E. van Harten-Fransen.

Bronnen:

- Het dagboek van wijlen Herman Liedenbaum.
- M.G.E. van Harten-Fransen.
Grepes uit de Historie van Borne, deel II, Borne 1987.
- Overijsselse Historische Bijdragen, 108^e stuk, 1993, pag. 76-77.
- Encyclopedie Lexikon der Kunst.
Malerei-Architektur, Bildhauerkunst, Herder Freiburg, Basel, Wien.

PROGRAMMA

BIJ GELEGENHEID VAN DE

PLECHTIGE INZEGENING VAN DE MARIA-KAPEL EN WIJDING VAN HET MARIABEELD

OP ZONDAG 8 SEPTEMBER 1957 OP HET VOORMALIGE R.K. KERKHOF
AAN DE KOPPELSBRINK TE BORNE

KWART VOOR VIER:

Inzegening van de kapel en wijding van het Mariabeeld, door de Zeereerw. Heer
Joh. H. A. Frank, pastoor van de St. Stephanus-parochie.

VIER UUR:

Kort Lof, met zang van de gecombineerde koren van de St. Stephanuskerk en de
St. Theresiakerk.

MARIA-PREEK.

Deze zal worden gehouden door de Zeereerw. Pater C. Hillenaar C.s.R. van het Retraitehuis
te Zenderen.

PROCESSIE MET HET ALLERHEILIGSTE.

Tijdens de processie door het processiepark zullen de volgende liederen worden gezongen:

1. Knielt Christenschaar, parochiekerkboek no. 34.
2. Rex clementissime, parochiekerkboek no. 79.
3. Uit de landen en de steden, parochiekerkboek no. 37.

De gezangen zullen worden begeleid door de Bornse Orkestvereniging "St. Stephanus".

NA DE PROCESSIE.

Zodra de processie ten einde is zal gezamenlijk worden gezongen "Tantum Ergo" (no. 78),
waarna de zegen zal worden gegeven met het Allerheiligste. De plechtigheid wordt besloten
met het zingen van het Maria-lied: "Wees gegroet, o Sterre". (no. 48).

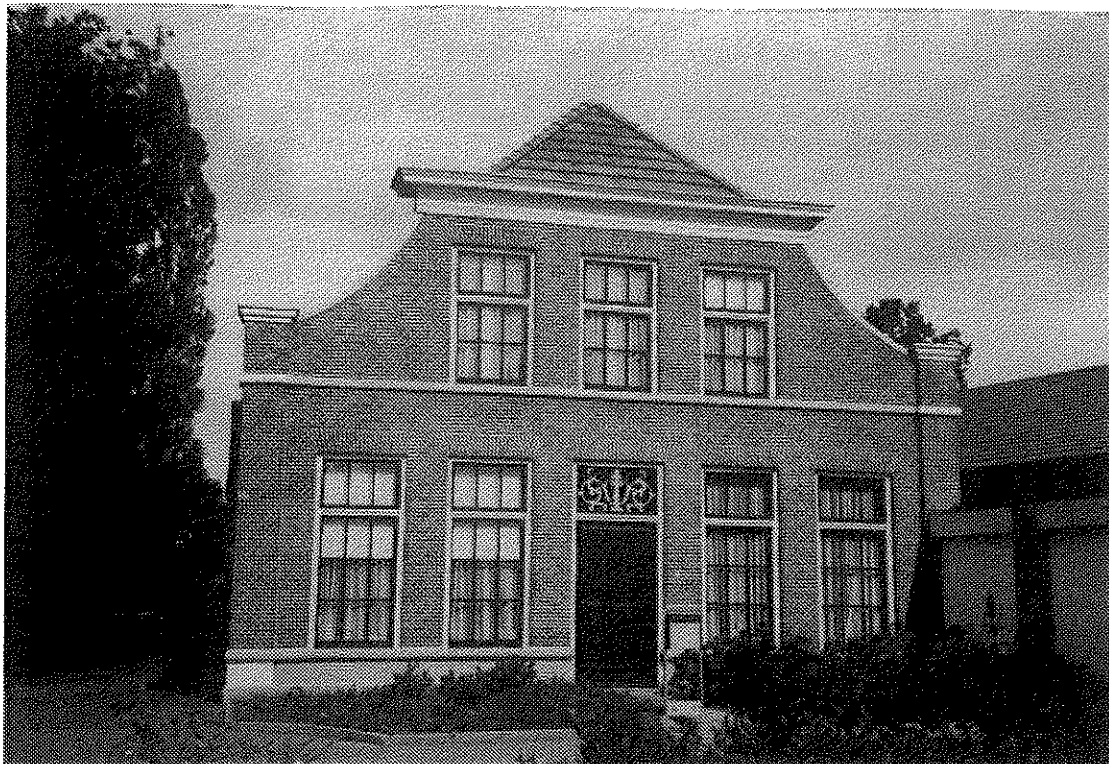
Zij, die de plechtigheid willen meemaken, worden verzocht zich op te stellen vóór de
Mariakapel, volgens aanwijzingen van de orde-commissarissen (Kenteken: witte band om
linkerarm).

VOLGORDE VAN DE PROCESSIE:

1. Kruis met toortsen.
2. Vrouwelijke sportverenigingen.
3. Gidsen.
4. Bornse Orkestvereniging "St. Stephanus".
5. Mannelijke sportverenigingen.
6. Verkenners en Welpen.
7. Standsorganisaties en Missieclub "Petrus Donders".
8. Armbesturen en Conferenties van de St. Vincentiusvereniging.
9. Kerkbesturen van de St. Stephanus- en de St. Theresiaparochie.
10. Zangers.
11. Bruidjes.
12. Misdienaars.
13. Allerheiligste.
14. Zeereerw. Heren Geestelijken.
15. Eerw. Zusters van het St. Johannesgesticht
16. Gemeentelijke autoriteiten.
17. Vrouwenorganisaties.
18. Overige dames en heren.

Tijdens de processie is er een schaalcollecte voor de onkosten van de dag en voor de verdere
afbouw van de Mariakapel, welke collecte wij bijzonder aanbevelen.

MONUMENT 7

Dit huis is oorspronkelijk gebouwd als pastorie van de Nederlands Hervormde Gemeente. Het stamt uit het einde van de 18^e eeuw. Het een in een rechthoek gebouwd pand en voorzien van een wolfsdak gedekt met rode pannen. Het heeft een voorgevel op een geprofileerd gepleisterd plint en is ter hoogte van de onderzijde van de bovenramen voorzien van een waterlijst. Aan de bovenzijde wordt de gevel beëindigd door een geprofileerde kroonlijst die via de ingezwenkte bovengevel aan beide zijden overgaat in hoeklisenen, die gedekt zijn met een zandstenen afdekplaat. De benedenvensters zijn voorzien van 9-ruits ramen met 3-ruits bovenlichten. Op de verdieping zijn de vensters 6-ruits met eveneens 3-ruits bovenlichten. De toegangsdeur heeft een bovenlicht versierd met een gietijzeren levensboom met aan beide zijden symmetrische bladstengelversiering in gebogen vormen. Het gebouw maakt thans deel uit van het Cultureel Zalen centrum "De Bijenkorf".

Het nije verdrif het oalde.

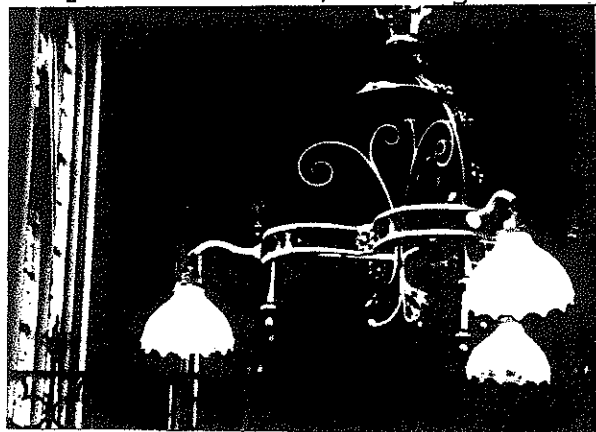
ELEKTRISCH LICHT IN DE R.K. St. STEPHANUSKERK

Een krantebericht uit 1913 maakt gewag van het gereedkomen van elektrisch licht in de R.K. St. Stephanuskerk aan de Stationsstraat in Borne. Onder het hoofd "Kerk-, Academie- en Schoolnieuws" lezen we:

Borne, 2 jan. De aanleg der geleiding voor de Electriche verlichting onzer parochiekerk heeft mede tot groote verfraaiing van het inwendige van dit inderdaad mooie gebouw gediend, wat vooral in den Kerstnacht bijzonder opviel, toen deze moderne verlichting voor het eerst haar glansen spreidde door de ruimten onzer kerk. Het altaar, badend in een zee van kaarslicht stemde vooral in de H. Nachtmis, door drie Eerw. Heeren gecelebreerd, meer dan anders nog tot godsvrucht, terwijl het witte electriche licht straalde door de beuken en gewelven. In zeer fraai uitgevoerd kunstsmeedwerk in Gothische stijl, volgens teekeningen van den heer Molenaar, architect onzer kerk, prijken de kunstvolle kroonluchters tot sieraad van het kerkgebouw en kronend den arbeid des vervaardigers, onze plaatsgenoot de kunstsmed L.E. Walter. Wij danken onzen parochieherder den Z.Eerw. Heer J.H. Hendriks voor zijn bemoeiingen in dezen en naast hem het parochiaal kerkbestuur, terwijl we gaarne hulde brengen aan den uitvoerder van dit kunstsmeedwerk, wat tevens voor hem een blijvende aanbeveling moge zijn, daar hij met deze uitvoering de bewijzen gaf voor dergelijk werk berekend te zijn.

In zijn Nieuwjaarswensch aan de geloovigen deelde onze Z.Eerw. Heer Pastoor o.a. mede, dat de parochianen van Borne over het afgelopen jaar wel reden tot dankbaarheid hadden tot God, daar in 1912 slechts 14 volwassenen en 12 kinderen waren gestorven. Gedurende al de jaren, dat aan Z.Eerw. de zielzorg over deze parochie was toevertrouwd, was dit cijfer nimmer zoo gering als in het afgelopen jaar.

Op foto's van na wereldoorlog II zijn de smeedijzeren lampen niet meer te zien. Ze waren opgehangen tussen de pilaren die het schip en de zijbeuken van elkaar scheiden. Helaas zijn de lampen verdwenen, maar gelukkig niet allemaal. Bij het tot

stand komen van de mariakapel achter in de kerk, enkele jaren geleden, is er een weer opgehangen. Thans is deze weer in volle glorie te zien. Ook in de dagkapel is een exemplaar opgehangen, maar hier zijn de glazen lampkapjes helaas niet meer origineel. Gelukkig dat we dit deel van de schepping van Nicolaas Molenaar ook nu nog kunnen bewonderen!

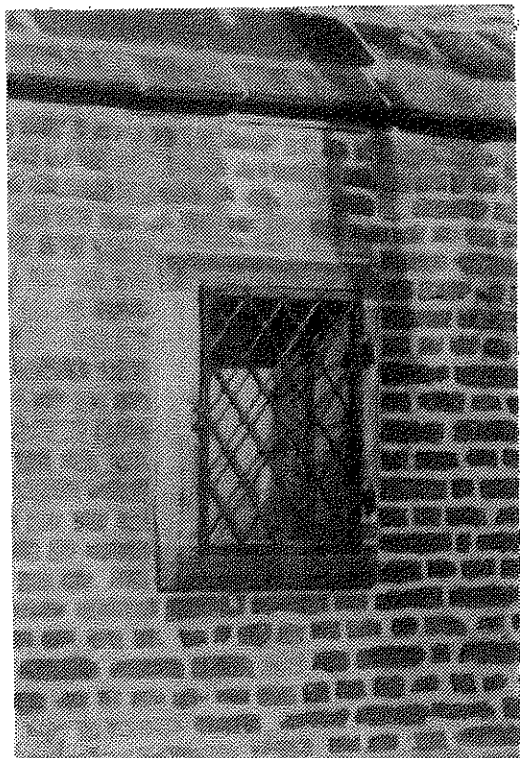
F.J. van Capelleveen.

'N OOLD BOORNS VERTELSEL.

Wiej hebt in Boorn dee mooie oole keerk, dee in de eerste helft van de 14^e eeuw is bouwd. t Is ne twee-beukige keerk en nummer twee vien iej in oons hele land nig. In t aangreênzende Westfalen bint der we n poar. Zo as iej allmoal weet, was t vrooger ne roomse keerk. Ze gung roend t joar 1600 oawer int bezit van de gereformeerdn. Disse mooie keerk is in de twintiger joarn heelmoal wier opknapt. Dat was dow har neurig, want oaweral deedn zich zettingen en verzakkingn vuur, en in de loop van de joarn was der völ an bedörvn.

Mer non stoat keerk en toorn der wier in oolde glorie en ze bint, zoender meer, de trots van Boorn. De raamn hebt wier mooi oold glas en tralieweerk en duurkes wöddn maakt in of vuur de losse gate in de muurn. Meer, één gat is tot non to nog aajt los bleevn.

Oolde Boornse leu zeedn aajt, dat ze dat absloet nig too kondn kriegn, want doar har heel vrooger, nog in de roomse tied, n Mariabeeld instoan, dat de gereformeerdn der haddn oetsmettn en verneeld. Dát was joo n mooi vertelsel, woar iej niks van hoeft te leuvn, en woar, duch miej, ok niks van woar is, meer t gung van de ooln op de jongn oawer tot vandaag an n dag too.

Is dit het geheimzinnige gat waaromheen dit vertelsel is ontstaan?

Joa, ik ken dat vertelsel ook wa, meer al doak der niks op oet, tóch is der wa wat met. Ik kan ow vertelln, as jongn keerl hek dat gat is n moal dichte messeld, en gödd, want dow gung dat verhaal ook a, meer soandersmoorgns lee der allns wier oet. Ze hebt miej later wal is wier vroagn um t nóg is n moal te doan, meer k heb der dow vuur bedoant en ze kriegt der miej nig weer vuur.

En t gat is der nog aajt in dee muur en dat is jammer, want t lik nig mooi. As der gin steene in wilt blievn zittn loat ze t dan is met n mooi eeknhooltn duurnkn prebeern, miskien hoolt t dat wa. en wee weet, is non vedan hen dee oole grelligheid ook wal oawer!

G. ten Voorde.

Dit artikel is eerder geplaatst in "Rond de Stephanustoren", jrg. 2, No. 10, april 1968.

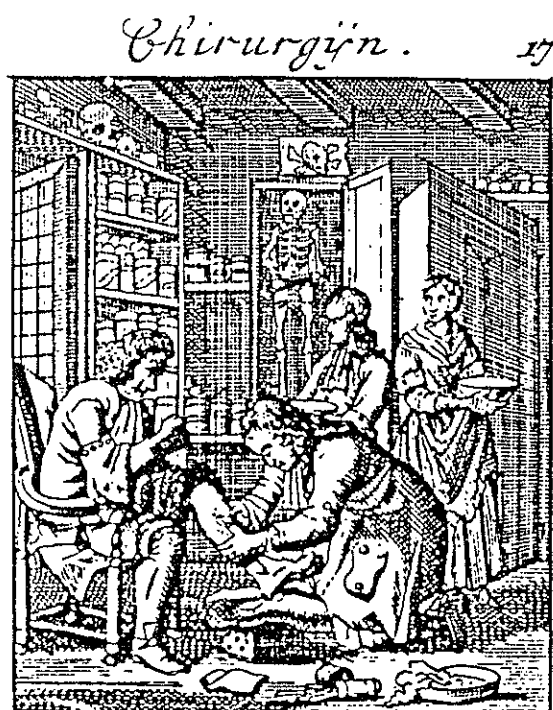
DR. J.B. SCHOEMAKER, HEELMEESTER TE BORNE 2

We vervolgen het reilen en zeilen van de praktijk van dokter Schoemaker, in aansluiting op het eerste artikel dat verscheen in BOORN en BOERSCHOP jrg. 7 No. 2.

Klinische hulp

Een soort klinische hulp kwam ook voor, want een enkele maal noteert hij "gearriveert" en na een behandeling van een week of langer "vertrokken". Dat gebeurde in het bijzonder bij ernstige verwondingen. Waar de patiënt verbleef, vermeldt het boek niet.

Er waren in die tijd nog geen tandartsen dus werden de tandheelkundige verrichtingen die men toen kende en die zich beperkten tot het trekken van tanden en kiezen, door chirurgijns en heelmeeesters gedaan. Schoemaker moet een goede naam hebben gehad m.b.t. het trekken van die elementen, want in het boek komen die verrichtingen herhaaldelijk aan de orde. Nu en dan leest men dat hij tevens de tanden van een patiënt heeft gepoetst en schoongemaakt. Een vorm van mond-hygiëne op tandheelkundig gebied en waarschijnlijk een poging het tandsteen te lijf te gaan. Hij heeft een goed inzicht gehad in de slechte toestand van de gebitten in die tijd. Zo wordt hij tussen 1835 en 1837 regelmatig door de Graaf van Almelo geroepen op het kasteel om tanden te trekken! In totaal trekt hij in die tijd 12 tanden en kiezen bij de graaf, bij de freule en de jonker neemt hij er elk vijf weg.

*Ik heil de wonden die u drukken;
Maar zoo mijn pleister zal gelukken,
t'welk den geneezing webehoort,
Gij moet u draagen na mijn woord.*

Een belangrijke verrichting is de vaccinatie tegen pokken. Voor Borne moet hij twee maal per jaar de pasgeboren kinderen vaccineren. In het Bornse Gemeente-archief berusten enkele stukken van de toenmalige burgemeester Lantman over de vaccinatie. Jaarlijks vanaf 1819 moest aan de Gouverneur van Overijssel gemeld worden hoeveel kinderen er per kwartaal in de gemeente tegen pokken werden gevaccineerd.

"Het kind de tongriem gesneden" was een handeling die herhaaldelijk wordt aangetroffen. Daarbij wordt de aanhechting van de

tong aan de mondbodem, die in zo'n geval vrij ver doorloopt, doorsneden. Men verwachtte anders spraakmoeilijkheden.

Dat de heelmeeesters beperkte mogelijkheden hadden in hun behandeling van ernstige aandoeningen, bewijst het volgende geval. Mans Dashorst krijgt een koliek in de buik. Hem wordt drank voorgeschreven en hij krijgt een clysmas. 's Avonds geschiedde hetzelfde en de volgende middag blijkt de patiënt dood te zijn. Dit was duidelijk een geval van buikvliesontsteking na een appendicitis (blindedarmontsteking) of darmafsluiting, b.v. ten gevolge van een tumor. Een ander geval is de merkwaardige aantekening "ruggemergontsteking Anna in 't lijf en hik". Hij geeft dan herhaaldelijk pijnstillende poeders. Deze doet eerder denken aan een tumor of zweer aan de maag bij het middenrif.

Vaak werd J.B. ook door collega's om raad of bijstand bij een patiënt geroepen. Zo roept "docter Staggemeijer" hem voor een "conculc en operatie op" op de Bavinkel in Ambt Almelo.

Medicijnverstrekking

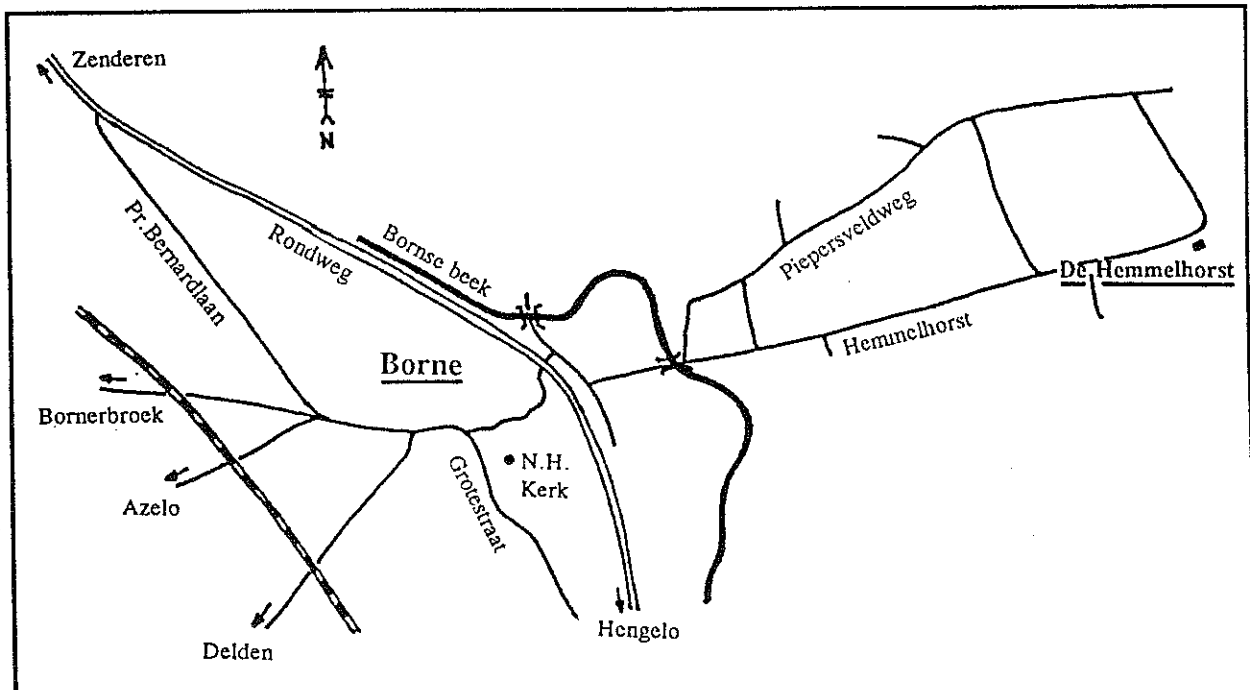
De medicijnen moesten door de arts of een eventuele helper zelf worden klaargemaakt. Er kwamen maar enkele zuiver chemische stoffen aan te pas, zoals kalk, ammoniakzout voor oogdruppels en ijzer, koper en zelfs kwik. Koper en ijzer werden uitgegloeid tot er een poeder overbleef. Verder werden gebruikt, poeders van planten of kruiden of waterige aftreksels daarvan. Tot de meest voorkomende behoorde de mixtura (mengsels) pectoralis of Radix (combinaties van plantenwortels) tegen de hoest. Daarvan moeten vele liters zijn verstrekt. Maar ook mixtura nervosa of guttae nervosa, druppels voor aandoeningen van het zenuwgestel werden veel verstrekt. Oogwaters of druppels komen ook herhaaldelijk voor. Vaak werden pijnstillende middelen als mixtura anodi of opii (aftreksel van de papaver) voorgeschreven. Als de dokter schrijft "Mixt. Croc.: stomachica", dan geeft hij een licht pijnstillend middel voor wat b.v. een maagzweer kan zijn geweest.

Er waren ook medikamenten die we thans ook kennen, maar die nu chemisch bereid worden en toen uit plantenextracten werden gemaakt. Zo werd voor hartkloppingen een digitalispoeder verstrekt en een kininedrank tegen koorts. Een Emplastrum of pleister, gemaakt van verschillende geneesmiddelen waaronder olie, merg, pek en hars, werd veelal als uitwendig middel gegeven. Helse steen (zilvernitraat-kristal) werd veelvuldig bij wonden gebruikt.

Interessant is te zien hoe de kosten waren van de verschillende geneesmiddelen. Van 20 cent tot f. 1,00, zonder twijfel afhankelijk van de aard en hoeveelheid van de ingrediënten, maar zeker ook van de tijd en moeite die de bereidingswijze vereiste. Enkele recepten zijn duurder, tot f. 2,00 toe. Maar ik heb sterk de indruk dat het niet ging om de soort medicijn, maar meer om het maatschappelijk aanzien van de betrokkene en zijn draagkracht!

Betaling van heelkundige hulp

Voordat een rekening betaald werd was er meestal nogal wat tijd verlopen. Contante betaling komt zelden voor. Soms werd pas jaren later de rekening, al dan niet met aftrek, voldaan! Of er kwam helemaal geen geld. En zeker niet alleen door de boer of gewone burger, ook de hogere kringen kwamen niet zelden pas laat of maar voor een gedeelte over de brug met het geld. Enkele voorbeelden maken dit duidelijk: Door Vosboer in Hasselo werd de rekening van 1831-1834 ad. fl. 17,40 pas in 1834 voldaan. Burgemeester Hoet van Ambt Almelo betaalt een jaar later een deel van de schuld. Erger maakte het Van Oort te Oldenzaal, die hij in 1841 tweemaal behandelde. In september 1850 staat in het boek "geschreven om 't geld, in de Almelosche Courant gelezen dat zijne Edele naar Delfzijl is vertrokken, benoemd tot directeur van het Postkantoor te Delfzijl". Het bedrag blijft open staan. In 1833 incideerde (behandelde door insnijding) hij bij Abram Barflo in Rijssen een "geweldig groot abces vóór de keel" en behandelde hem bijna een jaar lang. Voor deze behandeling rekende hij fl. 197,60. Op 12 aug. 1834 wordt de rekening verzonden. In jaarlijkse delen werd afbetaald. In 1838 was de rekening geheel voldaan, minus fl. 20,00 omdat hem een paard was afgestorven! Hieruit blijkt dat het niet alleen lang duurt, maar dat J.B. desondanks nog rekening houdt met problemen van de patiënt.

Ligging van de Hemmelhorst t.o.v. Borne.

Dat het ook heel anders kan gaan laten de volgende citaten uit het boek zien: In november 1851 "met veel praatjes het restant voldaan met fl. 1,50" of "Na veel kibbelen voldaan, 2 jaar na dato". In 1834 behandelt hij de meid van Gert Hemmes te Driene ad. fl. 4,50, deze verhuist naar Eule en belooft in 1836 te

betalen. Dan verhuist ze in 1839 naar een andere stek. Tenslotte wordt het bedrag in 1848 ter eere gods nagegeven". Over dit laatste meer in het hoofdstukje "Bijzonderheden".

Verzuchtingen als de aantekening bij patiënt Mans uit Rijssen, "ik kon er niet meer van krijgen" en bij Grobben op Schokland, "doorgestreden, niets van te halen", komen enkele keren voor. Een bijzondere uitlating van patiënt De Jong in het nieuwe Hondegat is de volgende: "de Jong liet zeggen ik zou maar proberen om ze in Regten te vervolgen". Dat dit er inderdaad wel eens van kwam blijkt uit het volgende geval: In 1833 daagt hij de timmerman Rupert Jans op het Kotte agter Hengelo voor het "vredes gerecht" in Delden, omdat een rekening uit 1830 niet is voldaan. Soms laat hij een niet betaalde rekening innen; "Keijzers Jans om aan te manen gegeven de volgende" en dan volgt een aantal rekeningen in de orde van fl. 8,65 die men zegt al betaald te hebben aan Keijzers Jans. Maar Schoemaker schrijft: "En hij betaalt mij niet". een onbetrouwbaar incassobureau? De deurwaarders Leus en Van Santen brengen hem geregeld geld van openstaande rekeningen. Soms kwam het redelijk vlot, maar niet zonder opmerking. Getuige de aantekening "5 keer naar Rijssen geweest fl. 11,25. Wel voldaan maar het was hun te veel". Of "voldaan met alle knibbels en schabberige praatjes met fl. 7,50", de rekening was fl. 18,00! Nogal eens werd de rekening tijdens de Bornse kermis betaald, soms ook vele jaren later.

Betaling in natura

Een heel ander aspekt van de betaling was, dat Schoemaker zich door de boeren en ambachtslieden nogal eens in natura liet betalen. Interessant in zoverre, dat het behalve de wijze waarop hij aan levensonderhoud komt ook een indruk geeft van de prijzen in die tijd. Want altijd wordt in zijn boek de geleverde dienst of materiaal omgerekend naar geld. Daaraan zijn vele bladzijden gewijd.

Levering van levensmiddelen in de vorm van aardappelen, appels, boter, kaas, rogge, eieren, honing, wortels, kippen, vette ganzen, rundvlees, varkensvlees en gerst komen elk jaar meermalen voor. Voor zijn paarden verzorgt hij voer, door haver te vragen. Voor verwarming krijgt hij een of meer schuitten turf. Voor zijn pijp tabak.

Om te zorgen voor onderhoud en uitbreiding van het huis en de tuin aan de Hemmelhorst verkrijgt hij diverse bomen. Verder verlangt hij herhaalde malen halve of hele dagen hulp van patiënten, soms wel een week of langer. Ook verrekende hij met schilder Schreuder uit Almelo zijn hulp in de vorm van uitgevoerd schilderwerk. De volgende aantekening is veelzeggend: "het buitenverven kost fl. 15,00, het binnenverven fl. 40,00, ze zeggen dat het slecht gedaan is, voldaan met tegenrekening".

Karrevrachten natuursteen laat hij uit Gildehaus aanvoeren door enkele voerlui. Bakstenen komen uit Rijssen. Planken

worden ook vrij regelmatig genoemd. De huishouding wordt niet vergeten, tafelmessen, schapenwol, linnen en beddegoed en keper vindt men in zijn boek als afrekening. Van een borreltje was hij niet wars, want kannen jenever dienen eveneens als betaling.

Een halve dag werk op de Hemmelhorst wordt beloond met aftrek van 25 cent. Een boom brengt de betrokkene een gulden op, een halve vette gans 60 cent en honing 12 cent per kilo. een riem rogge, gerst of haver rekent hij op fl. 5,00 tot fl. 7,00. Een voer (wagenvracht) hooi komt op fl. 6,00 en een schuit turf op fl. 9,00. Een voorbeeld van het vereffenen van zo'n rekening is de volgende. Boer Mettinkhof uit Hassello, ontvangen tussen 1834 en 1853: aan hout, werk, haver en rogge fl. 78,80; geleverd aan visites en medicijnen fl. 84,55, rest fl. 8,75 werd als "voldaan" weggestreept. De slager, die bij hem voor fl. 4,00 in het krijt stond, betaalde met 20 pond vlees.

Thans staan de door Leuverink en Mensink gerestaureerde beelden van Dr. Schoemaker voor de Hemmelhorst te pronken.

Schoemaker maakte van zijn hart geen moordkuil en uitte zijn gevoelens bij tijd en wijle in het boek,

zoals we al zagen. Dit moge ondermeer blijken uit het volgende. In 1842 was boer Geerink in Hassel met hem geaccordeerd (overeengekomen) een riem rogge te geven als betaling voor een rekening van fl. 10,00, maar het bleek een ordinaire riem rogge, de dokter niet meer waard dan fl. 7,50! Ook werd de geestelijke kant niet vergeten, want hij liet van de rekening van pastoor Hilbrink te Wierden tweemaal fl. 3,00 vallen voor het opdragen voor missen voor zijn vrouw.

Een visite kostte tussen de 60 en 90 cent. Voor een consult vroeg hij 30 cent. Alleen als de patiënt duidelijk meer vermogend was, werd meer berekend. Zo betaalde de graaf voor een visite fl. 3,00. Aan de andere kant kon hij ook schappelijk zijn. Voor de dochter van Snieders op het Hungerveld berekende hij n.l. voor een dagelijkse behandeling gedurende 18 dagen slechts fl. 5,00. Hetzelfde betaalde Bertelink voor de 24 daagse behandeling van zijn zoon die zich in de vingers "gehouden" had. Ingewikkelder verrichtingen werden naar rato berekend. Zo kostte de nachtelijke ingreep bij een ingeklemde breuk, inclusief breukband, de voor die tijd lieve som van fl. 6,60. Een bloedzuiger appliceren (aanleggen) kostte fl. 1,20.

Inkomsten

Volgens gegevens in het gemeente-archief behoorde Schoemaker tot de 20 hoogst aangeslagenen in het "Kohier van de Personele en Hoofdelijke Omslag" van de gemeente Borne in de jaren 1853-1855. Er waren bijna 150 belastingplichtigen. Schoemaker viel in de z.g. achtste klasse, hetgeen betekende dat hij aangeslagen werd voor fl. 12,50 per jaar.

Bijzonderheden

Dina Slot woont bij Seelker, zij krijgt in maart een middel tegen braken. In mei volgt de aantekening "met Prinsen Gert

getrouwd"! Ze was kennelijk zwanger. Herhaaldelijk is zoals gezegd sprake van be dragen waarbij "ter ere Gods" is aangetekend. Maar dat kan op verschillende manieren zoals "God loont gegeven"; als in april 1844 de vrouw van Schoemaker is overleden schrijft hij "voor mijn vrouw zaliger ter eere Gods gegeven". "Deze is dood, ter Eere Gods nagegeven". Hier was kennelijk sprake van kwijtschelding. Zoals ook bij de aantekening "hem het ter Eere Gods gegeven", waarbij de rekening zonder voldaan was doorgestreept.

Het kan daarbij om relatief grote bedragen gaan. Hij moet al die jaren een aanzienlijke som geld ter eere Gods hebben geschonken (aan de kerk; hij was zeer godsdienstig) of niet hebben geïncasseerd. De aanduiding van de adressen van zijn patiënten zijn vaak curieus te noemen. Zo spreekt

hij over "Meijer, J de jood slager" uit Almelo en "Nadorp, scheerbaas te Oldenzaal" en "Vlugt, horlogemaker te Enschede". Stratenmaker Brunink te Delden mocht hij ook tot zijn patiënten rekenen. Hij noteerde de "dogter van de zadelmaker" en "de ambtenaar Krom uit Zender". Kompanije in Zender wordt aangeduid als winkelier herbergier.

dr. A. Fuldauer.

Literatuur:

1. G.J. ter Braak en H. Noordhuis.
Groeten uit Borne.
Twents-Gelderse Uitgeverij De Bruyn, Oldenzaal, 1992.
2. M.G.E. van Harten-Fransen.
Grepes uit de historie van Borne
eigen uitgave, Borne, deel 2, 1987.
3. Dr. A. Hulshoff.
Het dagboek van Dr. J.B. Schoemaker.
In: Samenleving en onderwijs in Borne in de 19^e eeuw,
Drukkerij H.L. Smit en Zn. Hengelo z.j.
4. J.H. Nienhuis.
100 jaar in en om afd, Twente 1862-1962.
5. Johan Jacob Woyt, med. doct. en Hoogleraar op de koninklijke en Pruisische Hooge-School te Koningsbergen.
Schatkamer der Genees- en Natuurkundige zaken.
Abraham Graal en Gerrit de Groot en Zoon, Amsterdam, 2^e druk, 1766.
6. Gemeente-archief Borne.
Raadsvergadering 29-91856; vaccinatie, stuk 1225 30-9-25;
idem 1831 en 3497:4-7-39 No. 400, 401, 402:2-011832;
1842.
Bevolkingsboek 01-01-1830 en 1850.

Pinksterbruidjes

Er dansen
bruidjes
op het plein
met
fiere pinksterblommen
in het haar

Recht is recht
en
krom is krom
gelieve
iets te geven
aan die mooie pinksterblom

Lejo van Kuijeren.

Mooie leedkes doert nich laank.

ZO WAS 'T, ZO IS 'T

Het pand van kapper Bonke in de Grotestraat (thans No. 213) zoals het er in 1934 uitzag. Voor de winkel staan v.l.n.r. Willem Meijer uit Enschede (kappersknecht bij Bonke) Marie Steinmeijer uit Enschede (dienstbode bij Bonke en verloofde van Meijer) en het echtpaar Bonke met hun zoon. Het pand is in de loop der jaren iets gewijzigd. Zo kreeg het een schilddak en werd het schuurtje achter het huis verbouwd. Hoewel de winkel in de loop der jaren diverse bestemmingen heeft gehad, is er thans opnieuw een kapperszaak in gevestigd en wel Jaqueline Haarmode. Op het plaatsje naast de winkel worden thans auto's verhandeld.

De bovenste foto werd welwillend beschikbaar gesteld door de Heer W. Meijer uit Kloosterhaar, zoon van kappersknecht Meijer en dienstbode Steinmeijer.

DE ROOMS-KATHOLIEKE PAROCHIE IN BORNE 1

"VAN KERK TOT KERK"

Na de Reformatie van Borne en omstreken (Lit. 1)

In de jaren vóór 1800 speelt de adel een centrale rol in de regering van Twente en dus ook van Borne. In Borne is de macht in handen van de bewoners van havezate "Welvelde" in Zenderen. In het begin van de 16^e eeuw trouwt Anna van Welvelde, als enig overgeblevene van haar geslacht, met de Westfaalse edelman Sweder von Schele van de Schelenburg. Sweder I en Anna blijven op de Schelenburg wonen en laten de havezate in Zenderen over

aan een kastelein. Hun zoon Christoffer, die met Judith Ripperda trouwt, erft het huis Welvelde en vestigt zich daar ook. Het zijn de Schele's die, zowel in het Westfaalse gebied als hier in Zenderen/Borne, de "Nieuwe Leer" van Luther doorvoeren. Christoffer laat zijn kinderen dan ook in Lutherse geest opvoeden en zendt ze naar die Universiteiten die de opvattingen van Luther uitdragen. Het feit dat de Heren van het Huis Welvelde ook het collatierecht bezitten, geeft hen de macht die leer ook in eigen gemeenschap door te voeren. Met het collatierecht wordt bedoeld dat de Heren een centrale functie hebben in de benoeming van pastoor/predikant, schoolmeester en koster. Ze voeren ook niet voor niets de titel van "Overkerkeraad". In die periode is Van Straalen pastoor in de Bornse Stephanusparochie. Van hem is weinig bekend, behalve dat hij niet zo standvastig zou zijn in de leer. Daar zijn weinig bewijzen voor. Als hij moet worden opgevolgd, benoemt

"de kerkeraad" ene Johannus Nijhof, afkomstig uit het Westfaalse Riesenbeek, tot pastor. Nijhof/Niehof is een Lutheraan in hart en nieren en is daarin standvastig. Hij wordt daarin sterk gesteund door Christoffer en Sweder II van het Huis Welvelde. Nijhof is een persoonlijk vriend van Sweder II. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat de parochie als zodanig, naar geweten en principieel "Luthers" was geworden. Voor het gewone volk moet er nauwelijks onderscheid zijn geweest in de vieringen van de zon- en feestdagen. De inrichting der kerk, met altaren, muurschilderingen en beelden, blijft ongewijzigd en in de stijl van preken zal alleen de kenner een zeker onderscheid vinden. Wezenlijk anders dan bij de "Oude Leer" is de bediening van de eucharistie in twee gedaanten. In de THEORIE van Luther is de hostie niet "het lichaam van ons Heer", maar het is niet aan te nemen dat dit op zich wezenlijk verschil, door het gewone volk is onderkend. Het kost de parochie dan ook geen enkele moeite om, op verzoek van de overkerkeraad (dus Sweder II) ten gunste van Nijhof te getuigen.

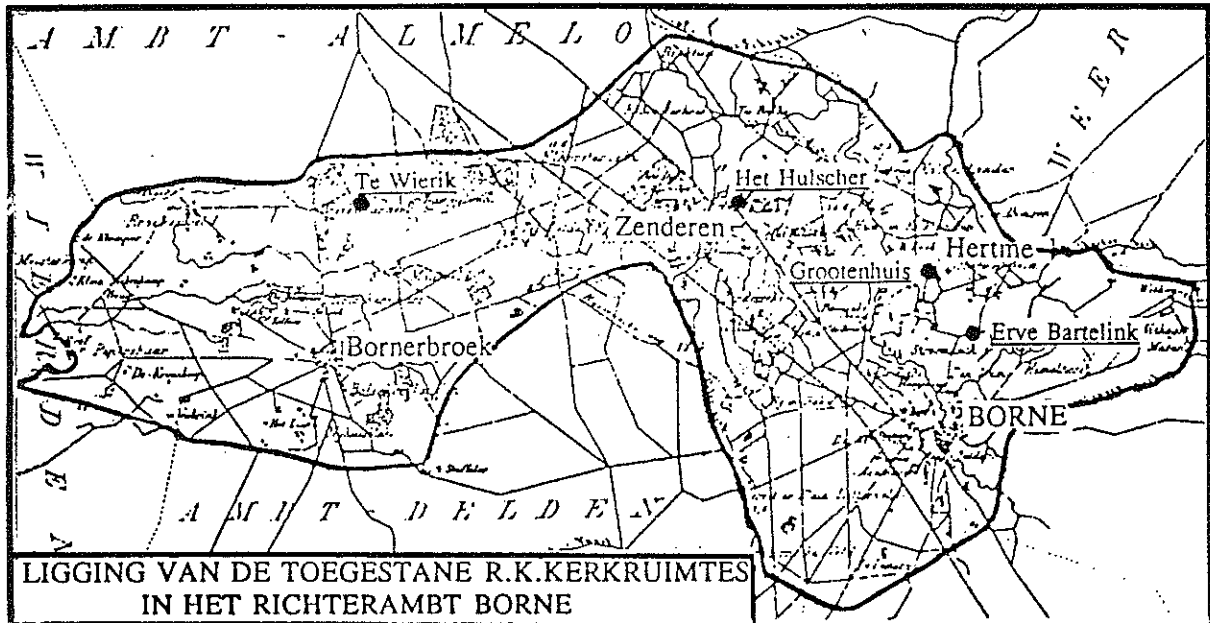
Maarten Luther.

Als echter het Calvinisme ook in Overijssel veld wint, ontstaat er een conflict tussen de Ridderschap en de Steden en de Heer van Welvelde. Een conflict dat tientallen jaren zal duren. De "centrale overheid" eist de doorvoering van de Gereformeerde Leer tegenover alle andere vormen van geloven. Uiteindelijk verliest Sweder II dit gevecht. Hij benoemt dan nog alleen een pedagogus (leraar) en pastor op het kasteel. Eerst Rudolf Hegger uit Mettingen, die door de Superintendent van de Lutherse Kerk in Duitsland: Johannes Arndt, formeel tot kapelaan van Borne wordt gewijd en later Wolter Molan. Van deze laatste is nog een grafsteen in de oude kerk van Borne te vinden. Uiteindelijk schrijft Sweder II in zijn kroniek: *Anno 1598, februari 2, werden in Borne de altaren en beelden uit de kerk gebroken op bevel van de drost Johan van Voorst, die dat in heel Twente liet doen om vervolgens de gereformeerde leer in te voeren. Er komen spoedig predikanten uit Deventer preken.* Voor de parochianen heeft dat verregaande consequenties. Onder de Lutherse vorm van eredienst is er weinig veranderd. De inrichting van de kerk met altaren, beelden en muurschilderingen blijven zoals ze zijn. De inhoud van de preken zal anders zijn en voor de ogen van de gelovigen is de breking van het brood en het nuttigen van de hostie in twee gedaanten, het meest in het oog lopende. Voor de Calvinisten zijn altaren, beelden en muurschilderingen, symbolen van "vervloekte afgoderij" en moeten dus worden bestreden. Openbare samenkomsten van andere kerken dan de gereformeerden, worden tegengewerkt. Dat betekent voor de rooms-katholieken: het zoeken naar andere wegen.

De tijd van de huismissen

Op allerlei plaatsen in de omgeving zorgen boeren en sommigen van de landadel die de religie trouw zijn gebleven, voor ruimten om de vieringen van de mis bij te kunnen wonen. De niet-erkende havezate "Grotenhuis" bij voorbeeld. Verder Te Wierik in Bornerbroek, Het Hulscher in Zenderen en het Erve Bartelink in Hertme. Vooral in het begin zullen er wel de nodige wrijvingen zijn geweest tussen de rooms-katholieke meerderheid en de "gereformeerden". Maar langzaam-aan worden de bijeenkomsten oogluikend toegestaan, al blijven de "plakkaten", dus de verordeningen, formeel gehandhaafd. Gerechtsdienaren van de (plaatselijke) overheid noteren nauwgezet wat er al zo in de boerschop gebeurt. Het Boerenhuis van Groothuys in Hertme, als schuilkerk voorhanden, wordt zelfs zorgvuldig opgemeten en ingetekend: 26 voet en 5 duim breed en 58 voet en 8 duim lang! De hoogte tot de moerbalk was 10 voet en 9 duim. En de kapelle van Borne op de Kolk was lang: 22 voet en 5 duim, breed 20 voet en 5 duim en de hoogte tot de moerbalk was 11 voet en 1 duim.

In 1692 meldt de rapporteur dat diensten worden gehouden in het huis van Jan Holscher (Het Hulscher) doch alleen bij mooi weer op de achterhof. Het huis is heel slecht, maar genoemde diensten worden wel met toestemming gehouden door de Bornse geestelijken Bekker en Leevert! In 1724 bouwt Jan Hulscher een

nieuw huis, na accoordverklaring van de drost Bentinck, en vergroot zijn huis met verscheidene nieuwe balken zodat ook binnenshuis de diensten kunnen worden gehouden. De priester Meijer doet pogingen om ook diensten te houden op andere plaatsen dan de hiervoor genoemden, zoals op het Middendorp (Misdorp), maar wordt na een bezwaarschrift, gericht aan de drost van Twente, afkomstig van niet-katholieke ingezetenen, direct tot de orde geroepen. De diensten mogen alleen op de toegestane plaatsen gehouden worden.

Richter Henri Nilandt (als overheidsdienaar zelf niet katholiek) meldt aan zijn meerderen dat de toegestane plaatsen zijn: Het Grootenhuis, Hulscher en Te Wierik. Hij meldt ook dat de R.K. parochie 1600 leden telt en dat er soms 1500 naar de mis gaan!! De telling is gehouden van personen vanaf zeven jaar. Voor hen is er geen kerkhuis of kerkschuur voorhanden.

Pogingen tot de bouw van een kerkhuis

Waarschijnlijk mede op grond van deze rapportage, probeert het parochiebestuur tot de bouw van een eigen kerkhuis te komen. Men koopt grond aan in het centrum van het dorp, dicht bij het Marktplaatsje, van de Heer van Welvelde. Op die plaats, op de hoek van de Markt en de huidige Bekenhorst, tegenover het plaatselijke logement, zou de kerk komen te staan. Helaas steekt de drost van Twente uit Ootmarsum er een stokje voor en zo wordt er op die begeerde plaats geen kerk gebouwd.

In 1785, negen jaar na de affaire van de meisjes Hesselink uit Zenderen (die van gereformeerde huize waren maar zich rooms-katholiek lieten dopen en waartegen de drost van Twente, Baron van Heiden Hompesch, zich op basis van geldende verordeningen met een lange en harde procedure teweer stelt. De drost lijdt

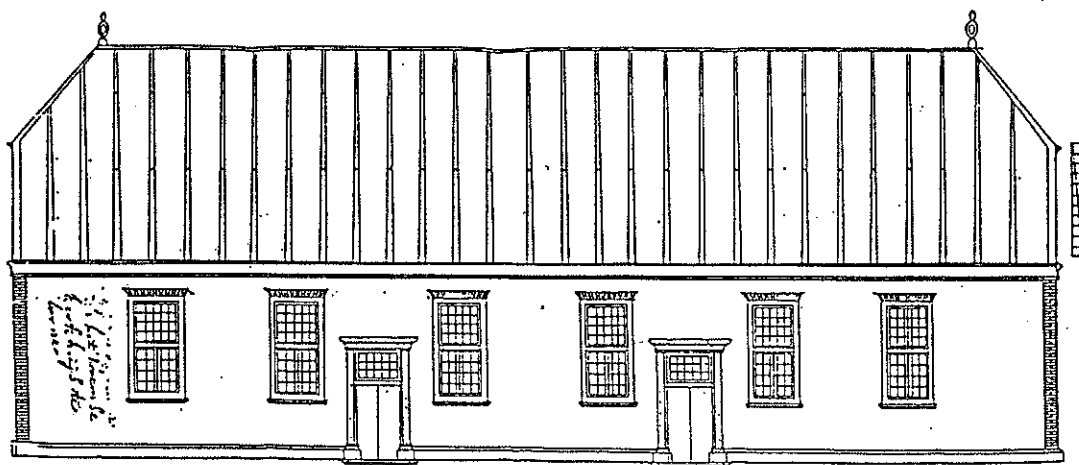
uiteindelijk echter een smadelijke nederlaag) dient het kerkbestuur een verzoek tot plaatsing van een kerkhuis in bij... de drost van Twente, Van Heiden Hompesch. Het bestuur heeft echter een andere plaats gevonden en wel op de Noordkamp aan de weg naar Weerselo, op grond van de Weduwe Eenhuis van de Meijershof. De plaats is volgens de aanvragers zorgvuldig gekozen, zodat het geen aanstoot kan geven aan de gereformeerden. De bouwkosten zijn bekend en bedragen fl. 10386,29,2.

Toch komt er een bezwaarschrift binnen van de plaatselijke predikant, Ds Cremer. Zijn bezwaren zijn samengevat in drie punten:

1. De ontworpen kerk staat te dicht bij de Hervormde Kerk.
2. De ontworpen kerk staat te dicht bij de pastorie en de Weeme.
3. De ontworpen kerk staat te dicht op de openbare weg.

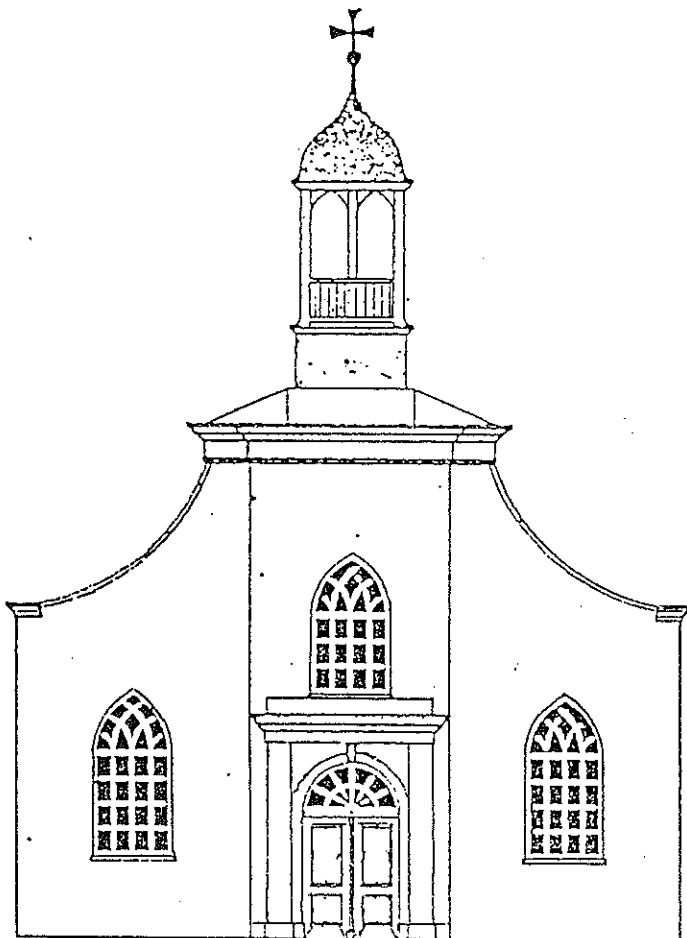
De predikant kent de verordeningen goed want zijn bezwaren zijn per plakkaat of verordening geregeld. Toch heeft de drost de machtiging tot de bouw per 11 augustus 1785 afgegeven en Dominee Cremer wenst de pastoor geluk met zijn nieuw te bouwen kerkhuis. Op 12 september 1785 wordt met de bouw begonnen. Aannemer is Herman Veehof, metselaars zijn Mannes Ziethoff en Jan Klensmann. Pastoor Lammertink legt de eerste steen, kapeiaan Johan Mulder de tweede, Lubbert Dekkers de derde en Jan Mulder de vierde.

Om toch een beetje tegemoet te komen aan de eisen van de geldende regelingen, worden de toegangsdeuren aan de achterzijde, dus van de straat af, geplaatst. In 1786 is de bouw gereed. In 1787 wordt een beeld van de Moeder Gods gewijd. Het is vier en een halve voet hoog en staat op een console en is gemaakt door beeldhouwer Bernard Frankemuller die later ook het beeld van Jozef (met de lelie in de hand) maakt. Ook twee

De oorspronkelijke kerkschuur aan de Koppelsbrink, toen nog de uitvalsweg naar Weerselo.

kleine engelen met een trompet aan de mond. Kosten totaal fl. 46,10,-. In datzelfde jaar wordt er een orgel uit Nienhaus overgenomen en dat orgel wordt in 1811 door een nieuw vervangen. In 1811 volgt nog een preekstoel en een biechtstoel en in 1816 een nieuw doopvont. Het oude doopvont schijnt thans in de Oude Kerk van Delden te staan. In 1801 schenkt richter Joh. Jacobs een monstrans, gemaakt door F. Peter Zuforme. Het aardige is ook, dat in 1869 de firma Meyling en Stork de klok voor deze kerk giet. In de "nieuwe kerk" wordt ook materiaal uit het kerkhuis hergebruikt. Zo komt het oude crucifix uit 1598, een altaarhuis uit 1320 en een groot crucifix uit 1323 in de kerk terecht. Het laatste crucifix heeft, na de afbraak van deze kerk, nog een tijd lang dienst gedaan als kerkhofkruis op de begraafplaats achter de kerk-van-toen. Veel van deze liturgische attributen zijn in de loop der jaren verloren gegaan. Alleen het crucifix uit 1323 is bewaard gebleven en bevindt zich in de huidige St. Stephanuskerk. Dit oude crucifix dat eens op de begraafplaats achter de Koppelsbrink stond, is tijdens een stormnacht in de jaren veertig omgewaaid en dat werd aanleiding tot de bouw van de Mariakapel!

De kerkschuur na de verbouwing tot Waterstaatskerk.

Dan, in dat blijkbaar bouwlustige jaar 1818, volgt een verzoek tot de bouw van een toren bij de kerk. De bouw van een kerk in die tijd dient goedkeuring van de landsregering en de aanvraag loopt via het Ministerie van Waterstaat. Het feit dat Waterstaat goedkeuring hecht aan de aanvraag, doet de gedachte postvatten dat de kerk van toen geheel is verbouwd in een eigentijdse vorm, die van een z.g. "Waterstaatskerk" (Lit. 2).

Een toren als zodanig te bouwen wordt n.l. niet toegestaan. De tekeningen van die Waterstaatskerk, die zich in het Rijksarchief in Den Haag bevinden, tonen n.l. een volkomen ander gebouw dan het oude kerkhuis. Waarschijnlijk is mede ter financiering van de (ver-)bouw, het stuk grond aan de Bekenhorst in 1828 aan ene Fischer verkocht.

In 1836 volgt nog een uitbreiding van de kerk en in 1841 komt er een nieuw kerkorgel. De parochie groeit echter in tal en last. De kerk wordt te klein om de gehele gemeenschap behoorlijk te bedienen. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie is voor de plaatselijke parochies een enorme stimulans en overall verrijzen nieuwe en ruime kerken. Ook het kerkbestuur van Borne brengt de bouw van een nieuwe kerk in discussie...

In het tweede deel van dit artikel zal worden ingegaan op het conflict dat ontstaat over de plaats waar de nieuwe kerk gebouwd moet worden. Het oorspronkelijke plekje aan de Markt komt weer in beeld en veel pogingen worden gedaan om de kerk daar te realiseren. Als de kerk uiteindelijk toch op een andere plaats komt, zijn veel parochianen bedroefd. Daardoor ontstaat De legende van de "Zwartn Hook".

J.J. Grootenboer.

Met dank aan de Heren H.R. Rientjes en H.B.J.M. Velner, die bereid waren het manuscript vooraf te lezen en van waardevolle aanvullingen te voorzien.

Literatuur

1. Sweder van Weleveld en zijn kerk.
In: Boorn en Boerschop, jrg. 3, No. 1 en 2, pag. 24-28 en 56-59.
2. Koninklijk Besluit 13 december 1818.

In het café leer iej de leu better kennen as in de keark.

ONZE OUDE STEFANUSKERK NADER BEKEKEN 4

Uren, dagen, maanden, jaren, vliegen als een schaduw heen. Deze keer neem ik U graag mee voor een bezoek tijdens de kerkdienst. De dominee staat op het punt zijn preek te beginnen. Omdat hij zijn stem ook al heeft gebruikt bij de gebeden, heeft hij een droge keel en behoefte aan een slokje water. Een beker staat daartoe altijd gereed op de fraaie antieke houder. Zo op het oog wijst niets erop dat deze houder ooit een andere functie heeft gehad. Nog minder dat deskundigen het eerst onlangs eens werden over het eigenlijke vroegere gebruik ervan. In de officiële beschrijving van de inventaris heet het "No. 29, **Offerschaaltje** (vraagteken) enz.; koper; 1^e helft 19^e eeuw". Kort geleden hebben ze het maar eens gevraagd. Onder voorwaarde dat de naam Stephanus nu eindelijk eens op de juiste manier wordt geschreven, wil ik deze vraag beantwoorden.

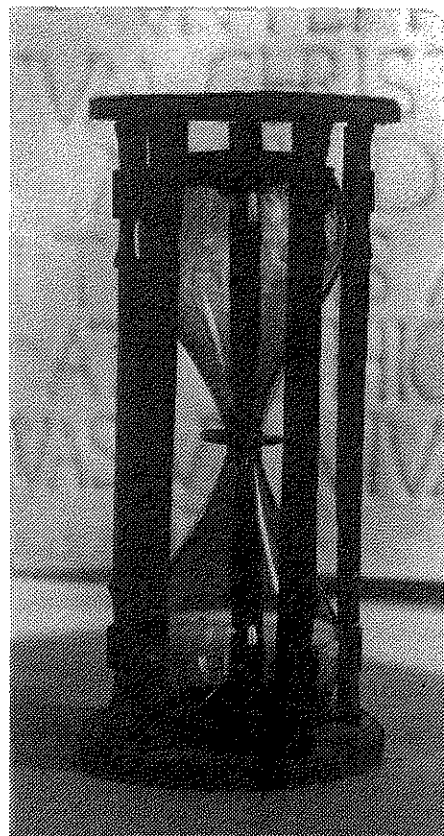

De koperkleurige antieke houder.

De kerkeraad stelde destijds de duur van de preek vast en daarop werd de zandloper dan ingesteld. Voordat de predikant zijn retorische gaven kon gaan ontplooiën, keerde hij de zandloper om en kon zo de tijd in de gaten houden. Aangezien men hier in Twente houdt van "Een korte preek en een lange metworst" mogen we gevoeglijk aannemen, dat de voorganger de preek niet te lang mocht maken.

Om dit verhaal compleet te maken geef ik nog een beschrijving van de zandloper en de antieke houder. **De zandloper:** Groenkleurig glas, bestaande uit twee peervormige flesjes met een ring rond de opening, gevat in een donkergroen houten omhulsel bestaande uit twee ronde schijven verbonden door vijf spijltjes. **De houder:** Een golvende metalen arm met bladwerk bevestigd tegen een vaasvormige metalen wand; op de vaasvorm een pijnappel(-tje) en aan de zijden ramskop(pen)(-jes). Om de vaasvorm "en detail" te bekijken moet men op de kansel staan.

Er is hier in de loop van de eeuwen zoveel gewijzigd, veranderd en verplaatst dat ik diep in mijn geheugen moest graven alvorens ik wist wat er vroeger op die houder stond: de **zandloper**. Deze zandloper kunt U nu vinden in de vitrine in de nis rechts op het koor. De, vermoedelijk in de 17^e eeuw gemaakte, zandloper werd in de kerk gebruikt ter controle van de lengte van de preek. Hoe lang de preek mocht/moest zijn, is niet meer te achterhalen want zand zit er niet meer in.

De groen gekleurde oude zandloper.

A.A. ten Kate.

Boorn's bie' naam'n-leadje

De oale sproak, de moodertaal,
Doar kō'j heel fijn in zingen.
Van leef en leed en good geveul,
Veur alledaagse dingen.

En zet ie zo mer veur oe zölm...,
Wat naam'n op n'n rie'j.
Dan he'j 'n leedje... en 't verhaal
Dat deenk ie d'r zo bie'j.

Dat geet dan zo...!

De Flodder en de Fluitjör,
De Smorre en de Strot.
De Waps', 'n Hazen en n'n Hulk,
'n Sluur, 'n Sokkerpot.

De Klute en de Knippe,
En Kippenjan... de Knol.
Jan Hemmelös en 't Hemmelleer,
De Kor... de Knipperbol.

'n Mashaan'n en de Muske,
De Poedel en de Plaat.
Jan Pijp en Sissen Herman,
Het Gruus en Tichel Naa...

De Broodjager en'n Broodhaan'n,
Gait Blökjan... Aapen Jan.
Het Iezer'n Kruus en Janboer,
En Jan... Jan met de Pan.

Dö'k hier wat Bie'jnaam'n op gung schriem'n,
Weet ie woarum 'k dat deu?
Ik wol gewoon n'n leedje zing'n...,
Van oale Boornse leu...!

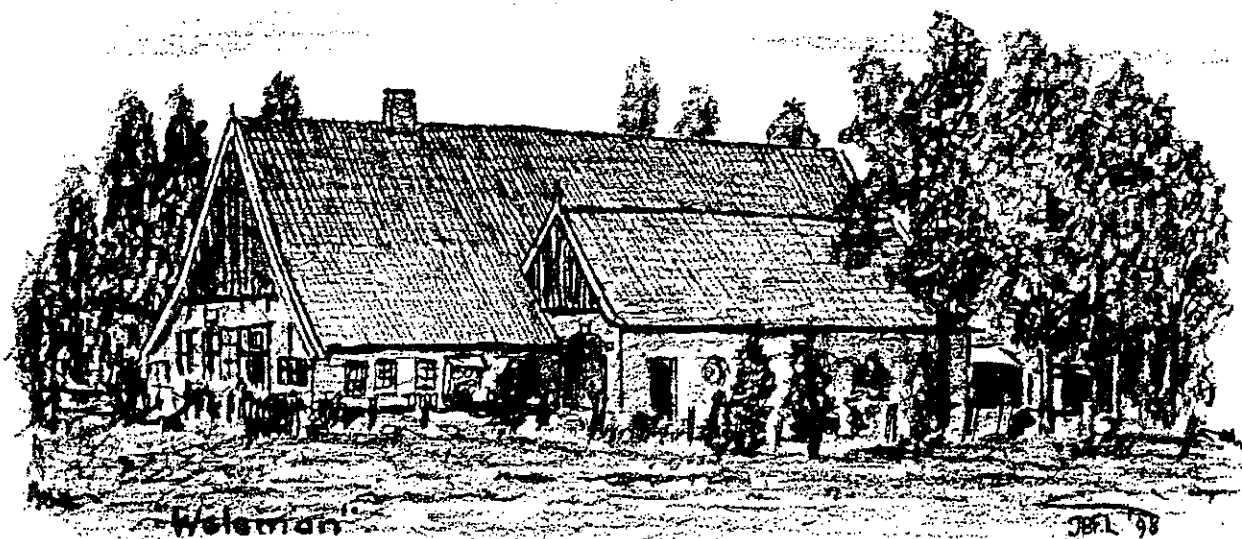
Jan Kleinman.

Bovenstaand gedicht is meer dan een opsomming van bijnamen...
Achter elke bijnaam gaat in de regel n.l. een verhaal schuil.
Daarom een verzoek: Willen de lezers die de achtergronden van
een of meer van de genoemde bijnamen kennen, deze aan het pa-
pier toevertrouwen en vervolgens aan de redactie beschikbaar
stellen? Wij als redactie, maar zeker ook de lezers, kijken
reikhalzend uit naar Uw reacties...

Allens hef ziene mooie kaant, mer
nich elkeen hef der oog vuur.

OOIT GESLOOPT 6

Als men vroeger vanuit Borne richting Hengelo ging, lag rechts even voor de Welemansbrug, de fraaie boerderij "De Weleman" die bewoond werd door Beernd en Trui van 't Stam (Wienk). De boerderij kwam door enkele vooruitgang remmende figuren in Borne, eind jaren zestig nog op de Monumentenlijst. Maar daar liet men het niet bij zitten! Met vereende krachten vanuit de politiek, van stichtingen en van particulieren, kreeg men het voor elkaar de ontsierende bouwval (die het door, naar het schijnt opzettelijk, uitblijven van elke vorm van onderhoud was geworden) binnen 20 jaar te laten verdwijnen en uiteraard ook van de Monumentenlijst.

J.B.F. Leuverink.

Völ leu hebt rechtevoort meer leard as ze verstaand hebt.